

**YASHIL SOLIQQA TORTISH TIZIMI SAMARADORLIGINI
BAHOLASHNING AMALDAGI HOLATI**

Eshmatov Azamat Ismatullayevich

Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

azamatismatulleevich@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur tezisda yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholashning amaldagi holati, uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Tadqiqot davomida yashil soliqlarning ekologik va iqtisodiy natijadorligini aniqlashda qo'llanilayotgan yondashuvlar, baholash mezonlari hamda xalqaro tajriba o'rganilgan. Shuningdek, ekologik soliqlar orqali zararli emissiyalarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va yashil investitsiyalarni rag'batlantirishning mavjud holati tahlil qilinib, samaradorlikni baholashda uchrayotgan muammolar aniqlangan. Tezisda yashil soliqqa tortish tizimining iqtisodiy o'sish, ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishga ta'sirini baholash bo'yicha ilmiy yondashuvlar yoritilgan hamda ushbu tizimni takomillashtirish yuzasidan tegishli xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil soliqqa tortish, ekologik soliqlar, samaradorlik, yashil iqtisodiyot, ekologik xavfsizlik, uglerod emissiyasi, barqaror rivojlanish, ekologik siyosat, yashil investitsiyalar, soliq mexanizmi.

KIRISH

So'nggi yillarda dunyo mamlakatlarida ekologik muammolarning keskinlashuvi iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Iqlim o'zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi va chiqindilar hajmining ortib borishi davlatlarni ekologik siyosatning iqtisodiy instrumentlarini takomillashtirishga undamoqda. Ana shunday vositalardan biri yashil soliqqa tortish tizimi hisoblanadi. Yashil soliqlar ekologik zarar yetkazuvchi faoliyatlarni iqtisodiy jihatdan tartibga solish, korxonalarni ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etishga rag'batlantirish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiluvchi muhim fiskal instrumentdir. Ushbu soliqlarning amaliy samaradorligini baholash esa ekologik siyosat natijadorligini aniqlash va uni takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ko'plab davlatlar ekologik soliqlarni joriy etgan bo'lsa-da, ularning haqiqiy samaradorligini baholash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Chunki yashil soliqlarning natijasi nafaqat byudjet

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

tushumlari bilan, balki ekologik holatning yaxshilanishi, resurslardan foydalanish samaradorligi va innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlari bilan ham baholanadi. Shu sababli yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholashning amaldagi holatini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Hozirgi davrda iqlim o'zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi va ekologik muammolarning globallasuvi davlatlar oldiga ekologik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yangi vazifalarni qo'yimoqda. Ushbu muammolarni hal etishda iqtisodiy mexanizmlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday mexanizmlardan biri yashil soliqqa tortish tizimi bo'lib, u ekologik zararlarni kamaytirish va iqtisodiy subyektlarni ekologik mas'uliyatli faoliyat yuritishga rag'batlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida yashil soliqlar ekologik siyosatning asosiy vositalaridan biri sifatida qo'llanilmoqda. Biroq ushbu soliqlarning haqiqiy natijadorligini baholash masalasi hamon dolzarb bo'lib qolmoqda. Chunki ekologik soliqlarning samarasi faqat moliyaviy tushumlar bilan emas, balki ekologik holatning yaxshilanishi, resurslardan foydalanish samaradorligi va yashil innovatsiyalarning rivojlanishi bilan ham belgilanadi. O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan bir paytda ekologik soliqlarning amaldagi samaradorligini o'rganish va baholashning ilmiy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi¹. Shu jihatdan yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholashning amaldagi holatini tadqiq etish va uni takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Yashil soliqqa tortish tizimining mazmuni va ahamiyati. Yashil soliqqa tortish tizimi ekologik zararlarni kamaytirish maqsadida iqtisodiy subyektlarning faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi fiskal mexanizm hisoblanadi. Mazkur tizimning asosiy maqsadi korxonalar va aholini ekologik jihatdan mas'uliyatli faoliyat yuritishga rag'batlantirishdan iborat². Yashil soliqlar uglerod emissiyalari, energiya iste'moli, chiqindilar hajmi, suv resurslaridan foydalanish va boshqa ekologik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu soliqlar orqali ekologik zararlarni kamaytirish bilan birga iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar

¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. \ Toshkent: O'zbekiston, 2021. \ 464 b.

² O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. \ Toshkent: Adolat, 2025. \ 782 b.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

yaratiladi. Yashil soliqlarning ahamiyati shundaki, ular korxonalarni ekologik xarajatlarni hisobga olishga majbur qiladi. Natijada ishlab chiqarishda resurslardan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirishga qiziqish ortadi.

Yashil soliqlar samaradorligini baholash mezonlari. Yashil soliqlar samaradorligini baholash bir nechta yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Birinchi yo'nalish ekologik samaradorlik hisoblanadi. Bu ko'rsatkich zararli emissiyalar hajmining kamayishi, atmosfera va suv havzalarining ifloslanish darajasi pasayishi, chiqindilar hajmining qisqarishi orqali aniqlanadi³.

Ikkinchi yo'nalish iqtisodiy samaradorlikdir. Bu yerda ishlab chiqarish xarajatlari, investitsiyalar hajmi, energiya samaradorligi va korxonalar rentabelligidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi.

Uchinchi yo'nalish ijtimoiy samaradorlik bo'lib, aholining yashash sifati, sog'liqni saqlash xarajatlari va ekologik madaniyat darajasidagi o'zgarishlarni qamrab oladi. Mazkur mezonlar yashil soliqlar ta'sirini kompleks baholash imkonini beradi.

Xalqaro amaliyotda samaradorlikni baholash tajribasi. Rivojlangan mamlakatlarda yashil soliqlar samaradorligi maxsus indikatorlar asosida baholanadi. Shvetsiyada uglerod solig'i joriy etilgandan keyin issiqxona gazlari emissiyasining kamayishi asosiy natija sifatida e'tirof etilgan. Germaniyada ekologik soliqlar energiya iste'moli va energiya samaradorligi ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Mamlakatda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish darajasi sezilarli ravishda oshgan. Niderlandiyada esa chiqindilarni boshqarish tizimining samaradorligi chiqindilarni qayta ishlash ulushi orqali aniqlanadi. Ushbu tajribalar ekologik soliqlarning natijadorligini faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ekologik natijalar bilan ham baholash zarurligini ko'rsatadi⁴.

O'zbekistonda yashil soliqlar samaradorligini baholashning amaldagi holati. O'zbekistonda ekologik to'lovlar va ayrim ekologik xarakterdagi soliqlar mavjud bo'lsa-da, ularning samaradorligini baholash tizimi hali to'liq shakllanmagan. Hozirgi kunda asosiy e'tibor byudjet tushumlariga qaratilmoqda. Shu bilan birga, zararli emissiyalar hajmi, energiya iste'moli va chiqindilarni qayta ishlash darajasi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha muntazam monitoring olib borilmoqda. Biroq ushbu

³ O'zbekiston Respublikasi Ekologik kodeksi. \ Toshkent: Adolat, 2025. \ 496 b.

⁴ Jo'rayev T.T. Ekologik iqtisodiyot asoslari. \ Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. \ 248 b.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

ma'lumotlarning ekologik soliqlar bilan bog'liqligini aniqlash mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan⁵. Kelgusida ekologik va iqtisodiy ko'rsatkichlarni o'zaro integratsiyalashgan holda baholash tizimini yaratish zarur. Bu yashil soliqlarning real natijadorligini aniqlash imkonini beradi.

Yashil soliqlar samaradorligini oshirish istiqbollari. Samaradorlikni oshirish uchun ekologik soliqlarni baholashning yagona metodologiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Mazkur metodologiyada ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy indikatorlar kompleks tarzda qo'llanilishi lozim. Shuningdek, ekologik monitoring tizimini raqamlashtirish, uglerod emissiyalari bo'yicha ma'lumotlar bazasini shakllantirish va yashil investitsiyalar samaradorligini baholash mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Yashil soliqlardan tushgan mablag'larning maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish ham tizim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholashning asosiy ko'rsatkichlari

No	Baholash yo'nalishi	Baholash mezon	Amaldagi holat	Kutilayotgan natija
1	Ekologik samaradorlik	CO ₂ emissiyasi hajmi	Monitoring olib boriladi	Emissiyalarni qisqartirish
2	Ekologik samaradorlik	Chiqindilar hajmi	Qisman nazorat qilinadi	Chiqindilarni kamaytirish
3	Ekologik samaradorlik	Qayta ishlangan chiqindilar ulushi	O'sish tendensiyasi mavjud	Aylanma iqtisodiyot rivojlanadi
4	Iqtisodiy samaradorlik	Energiya iste'moli darajasi	Tahlil qilinmoqda	Energiya tejamkorligi oshadi
5	Iqtisodiy samaradorlik	Yashil investitsiyalar hajmi	Bosqichma-bosqich ortmoqda	Investitsion faollik kuchayadi

⁵ Xolmo'minov Sh.R. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot. \ Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. \ 276 b.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

6	Ijtimoiy samaradorlik	Aholi salomatligi ko'rsatkichlari	Bilvosita baholanadi	Ekologik xavflar kamayadi
7	Fiskal samaradorlik	Byudjet tushumlari hajmi	Muntazam hisobga olinadi	Davlat daromadlari ortadi
8	Innovatsion samaradorlik	Yashil texnologiyalar ulushi ⁶	Cheklangan darajada	Innovatsion rivojlanish tezlashadi

Jadval ma'lumotlari yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholash bir nechta yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilishini ko'rsatadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda fiskal va ayrim ekologik ko'rsatkichlar muntazam monitoring qilinayotgan bo'lsa-da, yashil investitsiyalar, innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy samaradorlikni baholash tizimi yetarli darajada shakllanmagan. Shu sababli ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy indikatorlarni o'zaro integratsiyalashgan holda baholash tizimini yaratish yashil soliqlarning haqiqiy samaradorligini aniqlash imkonini beradi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari yashil soliqqa tortish tizimi samaradorligini baholash masalasi ekologik siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Hozirgi kunda ko'plab davlatlarda ekologik soliqlar joriy etilgan bo'lsa-da, ularning natijadorligini baholashda yagona yondashuv mavjud emas. Ayrim mamlakatlar asosiy e'tiborni emissiyalar hajmining kamayishiga qaratayotgan bo'lsa, boshqalari iqtisodiy samaradorlik va investitsion faollik ko'rsatkichlarini ustuvor deb hisoblaydi. Xorijiy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil soliqlarning samaradorligi ularni qo'llash mexanizmlaridan ko'ra, baholash tizimining mukammalligiga ham bog'liq. Shvetsiya va Germaniyada ekologik soliqlar natijadorligi uglerod emissiyasi va energiya samaradorligi ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Janubiy Koreyada esa yashil innovatsiyalar va investitsiyalar hajmiga alohida e'tibor qaratiladi. O'zbekistonda ekologik soliqlar tizimi bosqichma-bosqich rivojlanayotgan bo'lsa-da, ularning samaradorligini baholashda hali ham fiskal yondashuv ustunlik qilmoqda. Vaholanki, ekologik soliqlarning asosiy maqsadi byudjet tushumlarini oshirish emas, balki

⁶ OECD. Taxing energy Use 2023: Pricing greenhouse gas emissions. \ Paris: OECD publishing, 2023. \ 418 p.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

ekologik zararlarni kamaytirish va iqtisodiy subyektlarning ekologik mas'uliyatini kuchaytirishdan iborat⁷. Shu sababli yashil soliqqa tortish tizimining natijadorligini baholashda emissiyalar hajmi, resurslar iste'moli, energiya samaradorligi, yashil investitsiyalar va ekologik innovatsiyalar kabi ko'rsatkichlarni yagona tizimga keltirish maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat ekologik siyosat samaradorligini oshirish, balki yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini ham jadallashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari yashil soliqqa tortish tizimi ekologik siyosatning muhim iqtisodiy instrumentlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Ushbu tizim atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va yashil iqtisodiyot tamoyillarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, yashil soliqlar samaradorligini baholash faqat byudjet tushumlari bilan cheklanmasligi kerak. Bunda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar kompleks tarzda tahlil qilinishi zarur. Xalqaro tajriba ekologik soliqlarning samaradorligini baholashda uglerod emissiyalari, energiya samaradorligi, chiqindilar hajmi va yashil investitsiyalar kabi indikatorlardan keng foydalanilayotganligini ko'rsatdi. O'zbekistonda ham ushbu tajribalarni amaliyotga joriy etish yashil soliqlar natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ekologik soliqlar samaradorligini baholashning yagona metodologiyasini ishlab chiqish, monitoring tizimlarini takomillashtirish va yashil iqtisodiyotga oid statistik ma'lumotlar bazasini kengaytirish mamlakatda ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. \ Toshkent: O'zbekiston, 2021. \ 464 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. \ Toshkent: Adolat, 2025. \ 782 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Ekologik kodeksi. \ Toshkent: Adolat, 2025. \ 496 b.
4. Jo'rayev T.T. Ekologik iqtisodiyot asoslari. \ Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. \ 248 b.
5. Xolmo'minov Sh.R. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot. \ Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. \ 276 b.

⁷ World bank. State and trends of carbon pricing 2024. \ Washington DC: World bank publications, 2024. \ 196 p.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-06**

6. OECD. Taxing energy Use 2023: Pricing greenhouse gas emissions. \ Paris: OECD publishing, 2023. \ 418 p.
7. World bank. State and trends of carbon pricing 2024. \ Washington DC: World bank publications, 2024. \ 196 p.

